

5. Падалка Г. Н. Педагогіка мистецтва / Г. Н. Падалка. – К : Освіта України, 2008. – 272 с.

6. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / А. В. Первушина. – Тернопіль, 2002. – С. 9.

7. Сироткіна Ж. Є. Формування професійних умінь майбутніх учителів початкових класів засобами взаємодії різних видів мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Ж. Є. Сироткіна. – К., 2006. – С. 8-9.

УДК 37.091.3

ГЕНЕЗА ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ У РІЗНОВІКОВИХ ГРУПАХ

Л.А.Присяжнюк

***Анотація.** У статті здійснено аналіз психолого-педагогічних праць з проблеми організації колективної діяльності дітей у різновікових групах та виокремлено провідні ідеї, які складають основу для її подальшого розвитку на сучасному етапі.*

***Ключові слова:** колективна діяльність, різновікова група.*

***Аннотация.** В статье представлен анализ психолого-педагогических трудов по проблеме организации коллективной деятельности детей в разновозрастных группах, а также акцентировано внимание на основоположных идеях, которые составляют основу для ее дальнейшего развития на современном этапе.*

***Ключевые слова:** коллективная деятельность, разновозрастная группа.*

***Summary.** In the article the psychological and pedagogical works of organization of collective activity in the groups of different age children are analysed. The leading ideas which make the background of its subsequent development on the modern stage are selected.*

***Keywords:** collective action, different age group.*

Постановка проблеми. У контексті гуманітаризації освіти як концептуальної її основи особливої цінності набувають ідеї організації колективної діяльності учасників освітнього процесу, яка створює можливості для виявлення та розвитку творчої індивідуальності кожної особистості, її самоактуалізації та самореалізації, забезпечує формування активної життєвої позиції школяра. На сьогодні загальновизнаним є факт, що індивідуальність може виявити, розкрити себе тільки у зіткненні особистого досвіду, знань, розуміння з досвідом, знанням, розумінням інших людей. Розвиток дитини забезпечується лише в процесі асиміляції структур соціальної взаємодії [3, с.17].

У педагогіці ХХ століття проблемі колективної діяльності приділялося чимало уваги. Проте її контекстним фоном була соціоцентрична освітня парадигма, яка ігнорувала внутрішній світ учня, унікальність його особистості. Головна мета освіти полягала в соціалізації, тобто засвоєнні дитиною різноманітних соціальних норм як соціальної регуляції її поведінки на рівні пристосування до соціального середовища. Особистісна орієнтація навчально-виховного процесу спричинила зміщення акцентів у визначенні суті колективної діяльності та її ролі в особистісному розвитку дитини. На сьогодні її визначають як одну з найголовніших передумов формування мотиваційної сфери школяра (Н.Бібік), виховання соціально значущих духовних якостей особистості (І.Бех). На думку науковців, переведення учня з позиції об'єкта в позицію суб'єкта в колективній діяльності обумовлює розвиток його активності, самостійності, критичності мислення, створює умови для самовираження дитини, а відтак – для її самопізнання й самооцінки (О.Савченко).

У контексті означеної проблеми прищільної уваги потребують різновікові колективи, які є досить розповсюдженим педагогічним явищем. Так, на базі загальноосвітніх навчальних закладів функціонують групи подовженого дня, предметні гуртки, спортивні секції, творчі клуби, літні табори праці й відпочинку, мета яких полягає у задоволенні різноманітних інтересів школярів, формуванні їх творчої активності й індивідуальності. Подібні об'єднання учнів збагачують шкільне життя, урізноманітнюють його, створюють умови для всебічного розвитку дітей, формують складну сітку формальних і неформальних взаємин школярів, розвивають досвід міжособистісного спілкування й відповідні особистісні якості. Значний інтерес становить також і колектив сільської малочисельної школи, в якому навчально-виховний процес організовується одночасно для дітей різного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колективній діяльності, в основу якої покладено принцип міжвікової взаємодії, в психолого-педагогічній літературі приділено чимало уваги. Різновікові колективи дослідники вважають природною соціальною структурою, спрощеною моделлю суспільства, максимально наближеною до оригіналу. У таких колективах, на їхню думку, моделюється саме життя, яке за своєю суттю є різновіковим спілкуванням, а відтак, вони мають значні переваги в порівнянні з одновіковими, “штучними” колективами. Так, науково обґрунтовані та емпірично доведені положення щодо неоціненого значення колективної різновікової діяльності у вихованні дітей представлені в працях педагогів-класиків А.Макаренка, В.Сухомлинського, Л.Толстого, С.Шацького та ін., у сучасних соціально-педагогічних дослідженнях Є.Анохіна, Л.Байбородової, С.Карпенчук, О.Кисельової, Л.Мельник, Г.Тришневської та ін. На пріоритетності колективного різновікового навчання наголошували В.Дьяченко та його послідовники: М.Батербієв, Д.Карпович, В.Лебединцев, М.Мкртчян та ін. Психологічне обґрунтування переваг міжвікової взаємодії та її значення в психічному розвитку дитини знаходимо в працях Б.Ананьєва, Л.Божович, Л.Виготського, В.Давидова, Г.Костюка та ін.

Таким чином, актуальність та перспективність означеної проблеми обумовлюють необхідність її детального розгляду. **Метою статті** є аналіз психолого-педагогічних праць з проблеми організації колективної діяльності дітей різного віку та виокремлення провідних ідей, які складають основу для її подальшого розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння психологічних механізмів взаємодії дітей різного віку цінними є думки, висловлені Л.Толстим. У своїй автобіографічній трилогії педагог дає глибокий психологічний аналіз взаємин з братом, який був усього на рік старший за нього. В спостереженнях автора показано, що провідну роль у взаємостосунках з молодшим старшому забезпечують більший життєвий досвід, знання, впевненість у своїх діях тощо. Важливо і те, що наявні відмінності однаково усвідомлюються й переживаються як молодшим, так і старшим.

Залучення дитини до різновікової колективної діяльності є важливою передумовою її соціалізації, входження в оточуючий світ. Таку позицію відстоював С.Шацький, зазначаючи, що для повноцінної життєдіяльності дитини потрібне вільне, природне спілкування. Педагог вважав, що взаємини, які виникають у ході такого спілкування, великою мірою формують життєвий досвід майбутнього громадянина. На його думку, дитина має справу з носіями різного соціального досвіду, який певною мірою впливає на формування її відносин з людьми. Ці відносини, сформовані в шкільному віці, визначають соціальну позицію дитини в подальшому житті.

Цінні поради щодо організації колективної діяльності, побудованої на міжвіковій основі, містять праці А.Макаренка. Прагнучи сформувати повноцінний дитячий колектив, який би максимально реалізовував свій виховний потенціал, педагог дійшов висновку, що саме через різновікове об'єднання дітей досягається найбільший ефект у вихованні, оскільки така організація “...створює тіснішу взаємодію дітей різного віку і є природною умовою постійного нагромадження досвіду і передачі досвіду старших поколінь” [4, с.31]. У різновіковому колективі, на думку А.Макаренка, здійснюється постійний вплив дітей більш старшого віку, відбувається наступність поколінь, наявний моральний та естетичний імпульс, що виходить від старших, від людей більш досвідчених й організованих, і, головне, від людей, які в певному розумінні є прикладом для молодших [4, с.208]. Молодші в такому об'єднанні дістають різноманітні відомості, засвоюють навички поведінки, робочу спритність, привчаються поважати старших та їх авторитет [4, с.31].

Таким чином, зазначав педагог, колектив, створений за типом різного віку, дає значно більший виховний ефект, є більш рухомим і точним [4, с.209]. На відміну від одновікового колективу, який “...завжди має тенденцію замикатися в інтересах даного віку”, різновіковий первинний колектив, що є прототипом сім'ї, “...буде самим вигідним у виховному відношенні”. Ефективним виховним засобом, чудовим “соціальним клеєм”, який згуртовує усіх членів колективу, наближує стосунки, що виникають між ними, до сімейних, А.Макаренко вважав турботу один про одного, яка виявляється в найрізноманітніших формах [4, с.24].

Цю думку педагога поділяв і В.Сухомлинський, стверджуючи, що лише піклування людини про людину, відповідальність людини за людину є тими підвалинами в колективній діяльності, які забезпечують її успішність. Надаючи великого значення різновіковій взаємодії у шкільному колективі, дослідник наполягав, “...щоб уся діяльність колективу була пройнята духом відповідальності й піклування про молодшого товариша, ...про людину, яка потребує повсякденної допомоги” [5, с.412]. “Почуття турботи про інших, – писав педагог, – велика духовна сила, яка об'єднує дітей. ...Одна з найголовніших підвалів виховання – духовне благородство, яке утверджується в дитячій душі тоді, коли дитина більше думає й турбується про інших, ніж про себе” [5, с.412].

Значну увагу В.Сухомлинський приділяв взаєминам між вихованцями старших класів і молодшими школярами, вважаючи їх першою школою громадянської відповідальності людини за людину. Педагог прагнув, щоб вони були різноманітними й багатогранними, охоплювали основні напрямки виховної роботи в школі. Найміцнішими й найтривалішими, на його думку, є інтелектуальні взаємини, які формуються в ході предметних виступів з доповідями учнів старших класів перед молодшими товаришами, керівництва старшокласників гуртками тощо. Окрім інтелектуальних, великого значення В.Сухомлинський надавав ідейно-виховним, навчально-трудовим, самодіяльно-творчим та ігровим взаєминам у шкільному різновіковому колективі, ефективною формою організації яких вважав саме колективну діяльність [5, с.415-420].

У психологічній літературі на сьогодні відсутні спеціальні дослідження, присвячені проблемі колективної діяльності в різновікових групах. Проте окремі аспекти означеної проблеми знайшли висвітлення в працях багатьох науковців. Зокрема, провідний радянський психолог Б.Ананьєв надавав великого значення міжвіковим взаєминам, вбачаючи в них спосіб взаємодії поколінь. Дослідник вказував на визначну роль таких взаємостосунків в особистісному розвитку людини, вважаючи, що в будь-якому колективі повинна бути певна відповідність молодших і старших "...для об'єднання високих потенцій розвитку й життєвого досвіду".

Вирішальним фактором розвитку особистості вважав взаємодію, побудовану на різновіковій основі, й Л.Виготський. Взаємини з дорослим чи зі старшим, на думку психолога, дозволяють дитині входити в активній позиції в "зону найближчого розвитку", тобто брати участь у видах діяльності, для яких у неї поки що немає психічних передумов [1, с.388].

Взаємодія в різновікових групах як психологічна проблема знайшла своє відображення в дослідженнях Л.Уманського, зокрема, в його параметричній концепції малих груп. У своїй роботі науковець спирався на власний досвід і досвід своїх однодумців-ентузіастів, які успішно розробляли технологію педагогічного керівництва різновіковими об'єднаннями за місцем проживання, в школах-інтернатах, у таборах тощо.

На важливості постійної взаємодії дітей різного віку наголошувала Л.Божович. Така взаємодія, зазначала дослідниця, надає дитині досвід різноманітних відносин: молодшому вона повинна поступитися, захистити його, піклуватися про нього; старшому – повинна підкоритися, може наслідувати його вчинки, вчитися в нього організованості, відповідальності. Цей досвід, на думку психолога, сприяє формуванню в дітей різноманітних рис характеру, забезпечує їх повноцінний розвиток.

З'ясуванню психологічних механізмів впливу міжвікової взаємодії на особистісний розвиток дитини, визначенню оптимального вікового поєднання з точки зору ефективності виконання групового завдання, вивченню особливостей взаємодії, взаємостосунків між молодшими та старшими членами колективу присвячені праці Є.Димова, учня та послідовника Л.Уманського. В результаті проведених численних експериментів дослідник доводить, що особистість у різновіковому колективі проявляється яскравіше, що розмаїття стосунків, які складаються в різновіковій групі на основі різного життєвого досвіду, знань, умінь її індивідів, передача власного досвіду старшими та прийняття його молодшими, накопичення досвіду спілкування з людьми різного віку є важливим фактором соціалізації особистості.

У роботах вітчизняних психологів (І.Бех, Г.Костюк, С.Максименко, Д.Ніколенко, О.Скрипченко та ін.), як і в роботах учених близького зарубіжжя, різновікова взаємодія розглядається, як правило, із соціальних позицій як необхідна передумова особистісного розвитку дитини.

У контексті означеної проблеми заслуговують на увагу дослідження, присвячені різновіковому спілкуванню як одному з аспектів взаємодії учнів у процесі колективної діяльності. Зокрема, А.Мудрик на підставі глибокого та всебічного аналізу категорії спілкування, керуючись результатами теоретичного, емпіричного й дослідно-експериментального вивчення проблеми, вказує на конкретні форми організації змістовного рольового спілкування в колективах учнів різного віку та способи опосередкованого впливу на їх міжособистісне спілкування. Дослідником описані шляхи інтенсифікації різновікового спілкування в шкільному колективі, наведені способи збагачення його змістової сторони, подолання міжособистісних конфліктів.

Проблеми особливостей різновікового спілкування, його впливу на особистісний розвиток школярів торкалися у своїх дослідженнях Л.Байбородова, О.Бодальов, О.Кисельова, Я.Коломинський, І.Кон, М.Лісіна, В.Лосенков, М.Попов та ін. Аналізуючи результати такого впливу, дослідники вказують на більш глибоке розуміння дитиною інших людей (М.Попов), зростання самоповаги (І.Кон, В.Лосенков), розширення соціального досвіду (А.Мудрик), задоволення потреби особистості в оцінці іншого (Я.Коломинський) та ін. О.Кисельова виокремлює своєрідні функції

різновікового спілкування: ідентифікації, емоційного захисту, самоспілкування, самоствердження, реалізації відповідальності, інформативності [2, с.9].

Проблема різновікового спілкування стала предметом особливої уваги й для деяких зарубіжних психологів. Так, великого значення взаємозв'язку міжособистісного спілкування й становлення особистості дитини надавав американський психолог Е.Еріксон. Згідно його концепції розвитку особистості, стрижнем якої є "почуття Я" (або ідентичність), біологічне дозрівання дитини й реалізація нею певних соціальних ролей тісно взаємопов'язані. Ідентичність особистості, на думку Е.Еріксона, розвивається насамперед у спілкуванні, причому більш інтенсивного розвитку вона набуває за участі в спілкуванні людей різного віку. Цю ідею поділяв і Р.Бернс, стверджуючи, що сукупність різноманітних уявлень про себе в особистості формується на основі зіткнення точок зору учасників спілкування різних вікових категорій, що сприяє створенню її об'єктивної "Я-концепції".

Слід зазначити, що вказані вище дослідження більшою мірою торкаються виховних аспектів колективної різновікової діяльності, проте не акцентують уваги на її значенні для навчального процесу. Розробці методології та методики організації колективних форм навчальної роботи в різновікових групах присвячені праці В.Дьяченка. Автор вважає, що колективна робота в різновікових парах змінного складу уможливорює побудову навчального процесу за здібностями, з урахуванням індивідуальних можливостей кожного учня, створюючи індивідуальні траєкторії (програми) опанування навчального матеріалу.

Ідея дослідника дістала підтримку в наукових колах та серед учителів-практиків. Її подальшу розробку здійснюють учні й послідовники В.Дьяченка: М.Батербієв, О.Запята, Д.Карпович, В.Лебединцев, М.Мкртчян та ін. Впровадження цієї ідеї в практику загальноосвітньої школи, зокрема, малочисельної, набуло статусу громадсько-педагогічного руху, яким на сьогодні охоплено численні експериментальні майданчики Міністерства освіти і науки Російської Федерації. На її основі створюються інноваційні моделі шкіл, дитячих дошкільних закладів з різновіковим колективним навчанням, здійснюється курсова підготовка педагогічних кадрів з різновікового навчання, започатковується видавництво спеціальних періодичних та Інтернет-видань тощо.

Про посилення уваги вітчизняних учених до проблеми колективного навчання й виховання в різновікових групах свідчать сучасні психолого-педагогічні дослідження, в яких з'ясовуються особливості організації діяльності дитячих різновікових об'єднань, в тому числі різновікових класів малочисельних шкіл (Є.Анохін, Г.Тришневська), доводиться дієвість та практична цінність різновікових загонів у виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу (С.Карпенчук), обґрунтовуються соціально-педагогічні умови інтегративної виховної діяльності зі школярами у різновікових колективах (Л.Мельник) та ін.

Висновки. Отже, вивчення проблеми колективної діяльності школярів у різновікових групах з психологічних, педагогічних та соціально-педагогічних позицій дозволило зробити висновок, що різновікова взаємодія і спілкування є вирішальним фактором на шляху до соціалізації дитини, оскільки вони проєктують систему відносин, які реально існують у суспільстві. До технологічних механізмів різновікової взаємодії, що обумовлюють її ефективність в педагогічній площині, належать турбота старших учнів про молодших, відповідальність за них, наслідування молодшими старших, зіткнення різних рівнів досвіду тощо. Ці положення становлять значну педагогічну цінність і можуть бути покладені в основу подальших наукових розвідок з проблеми, зокрема тих, що стосуються методичних аспектів її реалізації.

Література

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Киселева Е.В. Межвозрастное общение как фактор личностного развития школьников : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика" / Е. В. Киселева. – М., 1995. – 17 с.
3. Кобильченко В.В. Методологічні принципи становлення особистості / В. В. Кобильченко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / кол. авт. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 26. – 244 с.
4. Макаренко А.С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1990. – 366 с.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 403-641.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Н.М.Пташнік

Анотація. У статті висвітлено педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи.

Ключові слова: педагогічні умови, ціннісні орієнтації, позакласна народознавча робота.

Аннотация. В статье представлены педагогические условия формирования ценностных ориентаций младших школьников в процессе внеклассной народоведческой работы.

Ключевые слова: педагогические условия, ценностные ориентации, внеклассная народоведческая работа.

Summary. The article deals with pedagogical conditions of forming of value orientations of primary schoolchildren in the process of the out-of-school ethnology activities.

Key words: pedagogical conditions, out-of-school, ethnology activities.

Постановка проблеми. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів є складним і багатоаспектним процесом, тому необхідно визначити комплекс педагогічних умов, які сприятимуть успішній його реалізації. Насамперед, окреслимо теоретичні підходи до визначення сутності понять «ціннісне орієнтування учнів початкових класів» та «позакласна народознавча робота у початковій школі», оскільки ці дефініції є ключовими у нашому дослідженні.

Аналіз наукових досліджень. Проблема цінностей набула неабиякого значення у сучасній психолого-педагогічній науці. Дослідники одностайно тлумачать ціннісні орієнтації як життєві, моральні та естетичні імперативи залучення особистості до суспільної практики і соціальної дійсності (В.Бутенко, Є.Бондаревська, З.Васильєва, А.Войскобойніков, В.Дряпіка, І.Зязюн, П.Ігнатенко, М.Казакіна, П.Лейзеров, Т.Мальковська, В.Півосєв, О.Семашко, О.Сухомлинська та ін.). Втім, формуванню ціннісних орієнтацій молодших школярів приділено лише окремі дослідження (Н.Бібік, О.Савченко, Г.Тарасенко, В.Тименко, А.Щербо та ін.).

Цінними для нашого дослідження є праці О.Вишневського, П.Кононенка, О.Любара, В.Мацюка, В.Пугач, М.Стельмаховича, Д.Федоренка, які розвивають педагогіку віри у вічні цінності, високі національні ідеали, загальнолюдські духовні цінності. Чималий внесок зробили для творчого відродження українського національного виховання А.Алексюк, А.Погрібний, Д.Тхоржевський, В.Каюков, Є.Сявакко. Вони активно сприяли піднесенню етнічного виховання на сучасний рівень наукового і культурного розвитку.

Належну увагу національному вихованню приділили психологи, які досліджують проблему ціннісних орієнтацій крізь призму почуттів, потреб, свідомості, взаємин (І.Бех, О.Киричук, І.Кульчицька, В.Москалець та ін.). Сучасні педагоги, розробляючи нові концепції виховання, вивчають особистість як суб'єкт діяльності, здатної до моральної саморегуляції й саморозвитку (Ш.Амонашвілі, М.Боришевський, О.Киричук, С.Максименко, В.Моляко). Вплив українських народних традицій на формування ціннісних орієнтацій особистості досліджують Т.Дем'янюк, Ю.Руденко, О.Столярєнко та ін. Варто згадати також дисертаційні роботи, в яких дотично вивчаються проблеми національного виховання дітей в позаурочній роботі (Г.Гуменюк, В.Каюкова, В.Кіндратова, О.Красовської, В.Коваль, І.Охрименко, Р.Петронговського, В.Стрельчук, Н.Христич тощо). Утім, цілісних досліджень шляхів формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи допоки не здійснено.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування педагогічних умов ефективного ціннісного орієнтування учнів початкових класів у позакласній народознавчій роботі.

Виклад основного матеріалу. Ми виходимо з того, що виховання дитини насамперед передбачає формування її ціннісних орієнтацій. Відтак знаходимо різні підходи науковців щодо тлумачення понять «цінності», «ціннісне орієнтування», «ціннісні орієнтації», «ціннісне ставлення». Б.Ананьєв та М.Рокич стверджують, що саме ціннісне орієнтування визначає мотивацію поведінки людини, виражає її свідоме ставлення до навколишньої дійсності, впливаючи таким чином на її життєдіяльність [1].